

שמרנות, מקוריות, מהפכנות

הרמב"ם

א היסטוריה והלכה

עורך

אביעזר רביצקי

מרכז זלמן שזר לתולדות ישראל

הרמב"ם

שמרנות, מקוריות, מהפכנות

א

הרמב"ם

שמרנות, מקוריות, מהפכנות

עורך

אביעזר רביצקי

א. היסטוריה והלכה

מרכז זלמן שזר לתולדות ישראל

ירושלים

מערכת הקובץ

אביעזר רביצקי (יו"ר), יעקב בלידשטיין, מנחם בן-ששון, משה הלברטל, צבי יקותיאל

המערכת המדעית

פרופ' ירחמיאל כהן (יו"ר), פרופ' דוד אסף, מר צבי יקותיאל, פרופ' גדעון פוקס,

פרופ' שמואל פיינר, ד"ר אמנון רוזנקר וצקיין

מרכז המערכת: מעין אביגריי-רבהון

עריכה לשונית: נועם לסטר

הפקה והבאה לדפוס: יחזקאל חובב

ספר זה יוצא לאור בסיוע

משרד המדע, התרבות והספורט – מינהל התרבות והאמנויות

מסת"ב 4-245-227-965-978

מספר קטלוגי 185-568

© כל הזכויות שמורות למרכז זלמן שזר לתולדות ישראל, תשס"ט

אין להעתיק או להפיץ ספר זה או קטעים ממנו, בשום צורה ובשום אופן, אלקטרוני או מכני,

לרבות צילום או הקלטה, ללא קבלת אישור בכתב מהמוציא לאור.

סדר ועימוד: מרכז זלמן שזר

לוחות: מכון האופסט שלמה נתן; הדפסה: דפוס גרפית בע"מ

כולם בירושלים

317	הפסיכולוגיה של הרמב"ם ור' יהודה הלוי	לן א' גודמן
351	הרמב"ם על הדת האלוהית	חיים קרייסל
	הרמב"ם על המצוות כגזירות מלך וכאתגר	מיכאל צבי נהוראי
367	אינטלקטואלי	
	הרמב"ם על נגע הצרעת – מ"לשון הרע" ועד	ג'יימס א' דיימאנד
375	ל"כופר בעיקר"	

ד. הגות – מקוריות הרמב"ם בהקשרים משווים

397	אזטריוזם פוחת והולך ותכליתו של מורה נבוכים	לורנס קפלן
	דרכי החשיבה הפילוסופית של הרמב"ם: מבט חדש	דב שוורץ
413	(עיון במורה הנבוכים ב, ב-יב)	
437	חידת מורה נבוכים א, סח	יוסף שטרן
453	הרמב"ם: הוגה "פונדמנטליסטי"?	שרה סטרומזה
	חשק נועז או חשק מחושק – הזיקה בין השימוש	עמירה ערן
	הלשוני של הרמב"ם ב"חשק" לבין החשק השכלי	
465	("עשק") אצל אבן סינא ואלגזאלי	
481	דמות משה במחשבת הרמב"ם	אברהם (אלפרד) עברי
	ארבעת הכדורים בשמים של הרמב"ם: ארבע הערות	גד פרוידנטל
499	(מורה הנבוכים, חלק ב, פרקים ט-י)	

ה. הרמב"ם – החדשנות בפרספקטיבה של תלמידיו

	מן הרמב"ם לשמואל אבן תיבון: פירוש היהדות	קרלוס פרנקל
531	כדת פילוסופית	
	ייעודו הפוליטי של הפילוסוף: שמואל אבן תיבון	אביעזר רביצקי
557	לעומת הרמב"ם	
	הרמב"ם, שמואל אבן תיבון ויצירתה של מסורת	יעקב (ג'יימס) רובינסון
579	פילוסופית יהודית	
	הרמב"ם במזרח הים התיכון: "קוראיו המסתייגים"	אריק לזוי
595	של רש"י	
619		מפתח
624		רשימת המשתתפים

הקדמה

רבים עוסקים ברמב"ם, בחיבוריו ובתורתו. אחת לכמה שנים, לציון יובל כלשהו ללידתו או לפטירתו של הרמב"ם, מציינים הלומדים והחוקרים את התאריך בדיון מיוחד על ההתפתחויות בהבנת האיש ומשנתו. בשנת תשס"ד (2004) צוינו 800 שנה לפטירת הרמב"ם, ופעילות אקדמית וחינוכית רבה הוקדשה לרמב"ם ולמשנתו. מרכז זלמן שזר יזם שני כינוסים אקדמיים על הרמב"ם באותה שנה, האחד בירושלים (אייר תשס"ד, מאי 2004) והאחר באוניברסיטת הרווארד בארצות הברית (אוקטובר 2004).

לשם הכנת הכנסים זומנה ועדה מארגנת שחבריה היו: פרופ' אביעזר רביצקי (יור'), פרופ' יעקב בלידשטיין, פרופ' מנחם בן-ששון, פרופ' ג'יי האריס, מר צבי יקותיאל, פרופ' צבי לנגרמן, פרופ' דב (ברנד) ספטימוס וגב' טובי וייס (מרכזת הוועדה). הוועדה העמידה במרכז הכינוסים על הרמב"ם ופועלו את השאלה בדבר מידת החידוש שבו: האם היה שמרן או מהפכן בהליכותיו ובחיבוריו? הנחת חברי הוועדה הייתה שכינוס חוקרים מתחומים שונים יחדיו לשם בירור השאלה יהיה בו משום חידוש, הן בהעלאת הישגי המחקר המיימוניים העדכניים ביותר לפי תחומיהם, הן בצירוף התשובות לכדי הערכה מסכמת על הרמב"ם ואופי פעילותו.

והנה, מרוב המאמרים שבקובץ, המבוססים על ההרצאות השונות שהושמעו בשני הכנסים, עולה שהרמב"ם לא היה מהפכן – לא באורחות חייו ובהנהגתו ולא ביצירתו. לא בכל תחום שעסק בו חידש, וחיודושי הרבים הלכו בנתיבים של מסורת היצירה לתחומיה. ואולם היקף עבודתו של הרמב"ם, שיטת ארגון החומר שנקט, רמת מודעותו ליצירה העולמית ותחושת השליחות שלו בחיבוריו – כל אלה הקנו לו את מעמדו הייחודי. ייחודיות זו עולה גם מן המחקרים שבקובץ המאמרים הזה. חשיבותו של הקובץ חורגת מן הבירור של מידת המקוריות והחדשנות של הרמב"ם, בירור המשמש מוקד משותף לכל המחקרים, שכן יש חידוש בכל אחד ואחד ממאמרי הקובץ והם מבארים סוגיות בחיי הרמב"ם וביצירתו בדרך חדשה.

א

השער הראשון של הקובץ עוסק במקומו של הרמב"ם בהיסטוריה וכולל בירורים בתולדות הרמב"ם ומשפחתו ודיונים בעמדותיו בויקה לעולמות התרבותיים שהכיר. אכן, יש בעמדות אלה כדי להצביע על תפיסתו את עצמו בין חידוש לשמרנות.

שושלת בית הרמב"ם הייתה תופעה ייחודית בתולדות ישראל, שכן בני המשפחה כיהנו בראשות היהודים במשך יותר ממאתיים שנה. הציפייה לראות בבנו של הרמב"ם וממשיך השושלת, ר' אברהם, קווים של שמרנות, מתממשת רק בחלקה. ר' אברהם החסיד מיזג מיסטיקה צופית עם תורותיו של הרמב"ם. חיבוריו של הראב"ם מתאימים לאווירה ששררה במצרים בזמנו, אווירה חסידית, אך זיקתו העמוקה לתורת אביו מתבטאת בתוכן כתביו, במושגיהם ובמבנה שלהם (יוסף ינון־פנטון, הרמב"ם ובנו הראב"ם – המשכיות ושוני). הרמב"ם חידש בדרכי ההנהגה שלו כמי שעמד בראש יהודי מצרים והמזרח: בביקורת על השושלות המקודשות, בשימוש בכספי הציבור, במינוי בעלי תפקידים ובקשרים הבין־ארציים שטוהו. מאפייני היצירה של הראב"ם משותפים לחיבוריהם של צאצאי בית הרמב"ם, אך לוז הסמכות של בני השושלת נשאר הרמב"ם, כי הציבור ייחס חשיבות רבה ביותר לזיקה זו. בני השושלת היו נוצרי המורשה והספרים של הרמב"ם, הגנו על תורתו בפולמוסים על תוכני ההשכלה ואפילו המשיכו בדרכי ההנהגה הציבורית שהידש הרמב"ם (מנחם בן־ששון, הרמב"ם בבית הרמב"ם – בין שמרנות למהפכנות).

תפיסתו של הרמב"ם את הדתות של תקופתו אמנם אין בה חידוש בפרטים לעומת קודמיו אך יש בה תמונה כוללת, היסטורית ותאולוגית, של היהדות בהשוואה אליהן. הן מאיימות ומאתגרות מחד גיסא, ומאידך גיסא אפשר לראות בהן חיוב רב בהיותן שלבים הכרחיים לקראת עולם אידאלי. צירוף שיש בו שניות מאפיין את עמדת הרמב"ם גם בסוגיות אחרות (דניאל י' לסקר, מסורת והידוש ביחסו של הרמב"ם לדתות אחרות). מגישות אלו עשויה לנבוע תפיסת תפקידו של עם ישראל בעולם כשליחות שנועדה להצביע על האמת ועל הדרך המובילה אליה. מקרה מבחן שממנו עולה השליחות של עם ישראל הוא עמדת הרמב"ם ביחס לטעמי מצוות המקדש והקרבות בהגות ובהלכה (נחום אליעזר רבינוביץ', חברה והיסטוריה – ייחודו של הרמב"ם). עמדת הרמב"ם כלפי הגישה המסורתית, המקנה סמכות לדברים שבעל־פה לעומת ספרים, גם היא הייתה עמדה דו־ערכית. יש בה מתח בין ביקורת על סמכות הספרים לבין ההשפעה שהייתה לספריו של הרמב"ם עצמו. עצם העובדה שספרים הועלו על הכתב ודורות למדו בהם יש בה יסוד של סמכותיות הנשענת על מסורת (אברהם מלמד, הרמב"ם על סמכות הספרים: בין שמרנות לחידוש).

רבים מן המאמרים האחרים בקובץ מאירים אף הם את ההקשרים ההיסטוריים שבהם פעל הרמב"ם, ותמונה של כולם יחדיו מצביעה על רמת היכרותו את דרכי היצירה האינטלקטואלית בת־זמנו ואת הישגיה.

ב

השוואה בין דברי הרמב"ם למקורותיו ההלכתיים עומדת במוקדם של כמה מאמרים בקובץ זה. נפתח בעמדתו של הרמב"ם כלפי עצם לימוד התלמוד. גישתו של הרמב"ם בסוגיה זו נראית חדשנית, שכן הוא נתפס כמי ששלל את לימוד התלמוד והציע לו תחליף קנוני בדמות משנה תורה. אלא שיש בשיטתו במשנה תורה יסוד מסורתי מובהק. דרכו של הרמב"ם להסמיך את הלכותיו ללשון הסוגיות התלמודיות ולהסתמך על מקורות חז"ל היה בה כדי לעודד לומדים לשוב למקורות הללו כדי להסיק מהם מסקנות חדשות. מהלך שכזה, שיש בו חדשנות יצירתית, משתלב אפוא במגמות של שמרנות טקסטואלית (ישראל מ' תא-שמע, האומנם נקט הרמב"ם עמדה מהפכנית כלפי לימוד התלמוד?). בירור כולל נוסף במקורותיו ההלכתיים של הרמב"ם נעשה בויקה לתיקונים ולשינויים ששינה בכתביו לאור טעויות שגילה בהם. העולה מבירור זה הוא כי רוחו של הרמב"ם הייתה דינמית ושוחרת אמת. מכאן נבעה נכונותו לתקן ולעדכן שוב ושוב דברים שכתב בחיבורים קדומים ובמהדורות קודמות של חיבוריו. אך כיוון שהרמב"ם ראה סביבו שמרנות ממסדית שגינתה שינויים בעמדות, ובעיקר טענו זאת מבקריו, הוא יצר עמדה פרדוקסלית שביטויה הוא הרטוריקה האפולוגטית המגנה על עמדותיו המקוריות כעמדות יציבות, ולא רק לשעת כתיבתן כי אם גם לשעת הפולמוס עליהן (דוד הנשקה, לחשיבתו ההלכתית של הרמב"ם: בין דינאמיות פנימית לשמרנות ממסדית [לטיבה של הלכה השקועה בספר המצוות]). אשר לסתירות המיוחסות לדברי הרמב"ם במשנה תורה, לאלה מוצעת גישה מתודולוגית הבוחנת את הקשיים על יסוד מודעות לסוגים שונים של סתירות וכיוונים שונים של פרשנות ופירוט (יובל סיני, סתירות פנימיות מדומות בדברי הרמב"ם).

שתי בחינות ממוקדות של שיטת הרמב"ם בהשוואה לעמדות גאונים מעלות תמונות שונות. השאלה של חדשנות ומקוריות אצל הרמב"ם בויקה למקורות מתורת הגאונים המתגלים לאחרונה מגניזות קהיר, מצביעה על קשר אמיץ בין משנה תורה לבין חיבוריו של רב שמואל בן חפני וכן בין משנת טעמי המצוות במורה הנבוכים לבין חיבוריו של ר"ש בן חפני בתחום ההלכה והמחשבה. וכך, נמצא כי הגאון הבבלי שימש צינור לחיבורים מוסלמיים שהגיעו אל הרמב"ם (יהודה צבי שטמפפר, השפעת כתבי ההלכה של רב שמואל בן חפני גאון על הרמב"ם). ההשוואה לרס"ג מעלה כי חידושו של רמב"ם בולטים בהיקף, בהשמטת המקורות ובשימוש בשפה העברית. סידור הדברים וארגון החומר גם הם שונים אצל הרמב"ם. ובכל זאת, תיתכן השפעה אפשרית של סידור ההלכות בספר הירושות על משנה תורה (למשל, הלכות שכנים א, ד-ה; ב, ט, בחלוקת רכוש משותף; ירחמיאל ברודי, השפעת רס"ג על הרמב"ם).

חדשנות ושמרנות משמשות בערבוביה גם במבנה של משנה תורה. סוד המבנה

האדריכלי של חיבור זה של הרמב"ם נחשף בעיון מבני ביחידות הקטנות של הספר. מן המבנה עולים הסברים לתוכן משנתו של הרמב"ם, תוכן שהמבנה משרת אותו. בדיקת כמה מבנים שנקט הרמב"ם מעידה על עקביות בכמה עניינים: מיקום ההכרזה על תוכן הפרק והמצווה המוצגת במוקדו; סמיכות פרשיות בין נושאים המספקת לקורא טיעון תוכני מרומז ובעל חשיבות רבה בהגותו של הרמב"ם; וניגוד דיאלקטי שבו הציע הרמב"ם עמדה בכיוון אחד ומיד פנה להציע כיוון אחר, לשם איזון ומניעת ההבנה הפשטנית של קוראיו (דב ספטימוס, מבנה וטיעון בספר המדע). העיון בסוגיות מן המשפט הציבורי, מעמד האישה, המשפט הפרטי (ערבות ומצרנות) ושיטת הפסיקה והכתיבה של הרמב"ם, מעלה כי דרכו של הרמב"ם הייתה להאיר את ההלכה היהודית לפי מקורותיה. ואולם המניעים לכתיבתו ודפוסי הכתיבה שאימץ לעצמו מקורם בספרות המוסלמית בת-זמנו ובספרות המעטזילית (גדעון ליבון, זיקת הרמב"ם להלכה המוסלמית, על רקע תקופתו).

ג

רוב המחקרים בקובץ עוסקים בשאלת החדשנות והשמרנות בהגותו של הרמב"ם. חטיבה אחת שלהם מוקדשת לתובנות העולות ממשנתו וחטיבה אחרת לבחינתו אל מול מקורות הגות שקדמו לו ולבני זמנו.

הבחנה בין הכתבים המוקדמים והמאוחרים של הרמב"ם בעניין מגבלות הידיעה האנושית מעלה, שחידושו של הרמב"ם היה במודעות לבעיה שקבלת קנה המידה האריסטוטלי של "האפשר" ו"הנמנע" אינה עולה בקנה אחד עם קבלת הרעיון של בריאת עולם רצונית. במשנתו המאוחרת לא שבר אפוא הרמב"ם את התפיסות הקיימות בסוגיה זו אלא עימת אותן, וחידד את המבוכה שבהעדר פתרון למפגש שבין הרצון האלוהי לגבולות המדע (בצלאל מנקין, מה בין הכתבים המוקדמים והמאוחרים של הרמב"ם בעניין מגבלות הידיעה האנושית?).

בחינה אחרת של תפיסת האדם אצל הרמב"ם מוקדשת למקומם השונה של כוחות הנפש במשנתו לעומת משנתו של ר' יהודה הלוי. ניתוח העמדות הפסיכולוגיות שנשען על שלושה היבטים: מרכיבי האנטומיה של הנפש – מידות טובות ומידות רעות, שילוב מרכיבי כוחות הנפש בעולם הזה ובעולם הבא, והנבואה. העמדת הפסיכולוגיה כהכנה הכרחית ללימוד התורה והמוסר היא עמדת יסוד של הרמב"ם בעבודתו. גישת הרמב"ם הולכת בנתיב של סוקראטס ואריסטו אך גם ממשיכה ומחזקת את עמדת ריה"ל בהתאמות הנדרשות לעמדה הנתוראלית שלו (לן א' גודמן, הפסיכולוגיה של הרמב"ם ור' יהודה הלוי). כיוון נוסף להבנת תפיסתו של הרמב"ם את ימות המשיח הוא הכיוון ההגותי-ההקשרי. גישת הרמב"ם לימות המשיח אינה תרגיל בחיזוי עתידות אלא

הקדמה

התשובה הנכונה מבחינה ציבורית, תשובה בעלת זיקה מיידית לזמנו ולתקופתו. מתוך מצבו הירוד של עם ישראל ביקש הרמב"ם להדריך את היהודים לעבר המטרה האמיתית של האדם. הרמב"ם ניסח את עמדתו בסוגיה זו מתוך תובנה פוליטית-פדגוגית. מגישה הרואה את מצוקת האומה כבעיה קיומית חריפה נובעות המחויבויות של היהודי להלכה וליהדות, כיוון שהדת האלוהית באחרית הימים תהיה הדת היהודית (חיים קרייסל, הרמב"ם על הדת האלוהית).

גם העיון במצוות ובטעמיהן נבחן על פי אמות המידה של שמרנות וחדשנות, שכן בארבעה היגדים של הרמב"ם מוצעת לכאורה עמדה שונה ביחס לעיסוק במתן טעמים למצוות. אפשרות אחרת להבין את העמדות השונות היא על יסוד יחסים של "דו-שיח" בין שני מושגי יסוד אצל הרמב"ם. הזיקה ההדוקה בין טיהור המושג האלוהי לבין ההטעמה הרציונלית של המצוות וכן זו שבין ההטעמה הרציונלית של המצוות לבין טיהור מושג האלוהות עומדת ביסוד עמדות אלו (מיכאל צבי נהוראי, המצוות כגזירת מלך וכאתגר אינטלקטואלי). מגמה שכזו אפשר לראות בעיון קפדני וממוקד בדרך החדשנית שבה התמודד הרמב"ם עם מחלת הצרעת המקראית, מחלה שנקשרו לה מסורות פרשנות רבות. תסמיני הצרעת המקראית לא היו מוכרים למדע הרפואי בן-זמנו אך היה מקובל במסורת ישראל שהיא באה כעונש לדוברי לשון הרע. הפתרון לבעיה כורך את טיב החטא עם מהות העונש. חשיבות הדיבור התקין בעיני הרמב"ם מעלה את חומרת העוון לדרגה גבוהה. מדרגה שפלה שכוו מחייבת הרתעה מיוחדת – הרתעה ניסית. ממילא העיון הנכון במצווה זו מעלה קשר בינה לבין מהות האמונה והכפירה (ג'יימס א' דיימאנד, הרמב"ם על נגע הצרעת – מ"לשון הרע" ועד ל"כופר בעיקר").

ד

קבוצת המחקרים השנייה בהגותו של הרמב"ם היא זו שבמוקדה עומדת ההשוואה בין משנתו הפילוסופית למקורות שהיו לפניו, כדי לאפיין את מידת החדשנות שבחיבוריו. השוואה ראשונה של הגות הרמב"ם היא לעמדות חז"ל. זו נעשית בפרשנות מעשה מרכבה ומעשה בראשית – עניינים שהם עצמם אוטוריים והרמב"ם הצפינם בשיטת המשלים. בחינה של עמדות הרמב"ם לעומת גישתם של חז"ל בנושאים אלה מעלה כי הרמב"ם הולך צעד אחד – לא פחות אך גם לא יותר – מעבר לפרשנות חז"ל לאותם המקורות. דרגות הפרשנות של הרמב"ם למקורות השונים מוצגות לשיטתו בספרות חז"ל בצורה של אוטריות פוחתת והולכת, אם כי במורה נבוכים הוא נוקט גישה של אוטריות גוברת והולכת (לורנס קפלן, אוטריות פוחתת והולכת ותכליתו של מורה נבוכים).

ההקשרים הפילוסופיים הקלסיים שבים ועולים בהרבה מן המחקרים שבקובץ, ועיון

במפתח לספר הזה יסייע בידי המבקשים לקבל תמונה מלאה של ההקשרים הקלסיים של משנת הרמב"ם. אשר למתודולוגיה שבה בחר הרמב"ם להציע את הגותו, מתברר כי בתחומים מרכזיים ומהותיים במורה הנבוכים התרחק הרמב"ם מדרכי החשיבה המדעית האריסטוטלית וסלל לו דרך עצמאית. מקרה המבחן של חטיבת הפרקים העוסקת בשכלים הפועלים והנבדלים מלמד כי חידושי הרמב"ם אינם נעוצים דווקא בפרי החשיבה המדעית־ההיסקית, ההולמת את החיבורים השגרתיים בשלהי ימי הביניים. עמדתו המקורית הייתה כי ההישגים בתורת האלוהות יושגו בדרכים אחרות – במקרה הנדון השימוש המופלג באנלוגיות (דב שוורץ, דרכי החשיבה הפילוסופית של הרמב"ם: מבט חדש [עיון במורה הנבוכים ב, ב-יב]). אפשר לראות גם את השימוש בתארים השליליים של האל אצל הרמב"ם ביחס להגות הקדומה. אם הרמב"ם דגל בתאולוגיה שלילית משמע שייחוסו תואר שליליים הם התבנית העיקרית של היגדים אמיתיים שניתן לאומרם או לדעת אותם על האל. היסוד החדשני של הרמב"ם בעניין זה אינו בצירוף הדוקטרינות האריסטוטליות. חידושו של הרמב"ם היה בכלל הטיעון של הפרק המתבסס על עמדות שהציע פלוטינוס בעד ראשוניות הישות המטפיסית המובהקת, היינו ה"אחד", ואין בכוח האדם לדעת את המטפיסיקה (יוסף שטרן, חידת מורה נבוכים א, סח).

העיון בהגותו של הרמב"ם בזיקה משווה למחברים ערבים מצמצמת את הערכתו כמחדש. החדשנות והמקוריות של הרמב"ם התבטאו בגישות שראוי לכנות פונדמנטליסטיות, כלומר דבקות בעיקרי אמונה יסודיים, ואלה רווחו בזמנו של הרמב"ם – תקופת הפעילות וההגות המיוחדת. השפעות אלה ניכרו לא בשולי עבודתו של הרמב"ם אלא במהותה: היחס למקורות ידע בסיסיים ולעקרונות בסיסיים המשפיעים הן על יצירתו ההלכתית הן על עמדותיו התאולוגיות והפילוסופיות. התייחסותו למקורות המכוננים כאל מקורות סמכות בלעדיים, הנראית שמרנית, היא זו שאפשרה לו גישה עצמאית ומהפכנית ליצירת הדורות שקדמו לו (שרה סטרומזה, הרמב"ם: הוגה "פונדמנטליסטי"?). דומה היא המסקנה מהשוואות ממוקדות של הגותו של הרמב"ם. הרמב"ם כהוגה היה נאמן למסגרות קלאסיות ובכך יש לשקול להגדירו כשמרן. מושג החשק אצל הרמב"ם מעוגן בבסיסה של תפיסה פילוסופית רציונלית במהותה, להבדיל מגישה במחקר הרוצה לראותו כבעל נטייה מיסטית ומהפכנית. משמעות זו של מושג החשק מקובלת אצל שני ההוגים המוסלמים, אבן סינא ואלגזאלי (עמירה ערן, בין חשק לשוני לחשק שכלי אצל אבן סינא ואלגזאלי).

למרות הטיעונים שהועלו לעיל להגדרת הרמב"ם כשמרן, יש אצלו חידושים בסוגיות רבות אחרות, דוגמת דמותו של משה. משה מוצג במשנת הרמב"ם כאחראי על היהדות התלמודית והרבנית בהיותו המקור לתורה שבכתב ובעל־פה. בכך התעמת הרמב"ם עם הגישה הקראית בת־זמנו. הוא לא היה הראשון שהעמיד את משה כדמות מרכזית אך